

Statsborgerskabets materialiseringer

Vestlige statsborgerskabsceremonier i et nyt årtusind

Tine Damsholt

Afdeling for arkæologi og etnologi
Københavns universitet
Tinedam@hum.ku.dk

Abstract

Citizenship ceremonies are a solution that many old nation-states resort to when facing the multicultural challenge at the turn of the 21st century. Some countries continue to practice older traditions, whereas other countries have newly invented traditions celebrating naturalization and citizenship. In this article, Great Britain, Sweden, Norway and Denmark will serve as examples of the latter. In a performative approach the ethnography of how citizenship is carried out at the ceremonies is elaborated. At the ceremonies citizenship is not only enacted in different discourses. The scope of the article is to show how citizenship is materialized in different versions of bodily practice, soundscapes, and in objects like flags, certificates, pins, medals, food and beverage. Both human and non-human actors are engaged in the citizenship ceremony, along with absent, present, and historical forms and practices. Thus the complexity, multiplicity, and heterogeneity of citizenship is emphasised as is citizenship as emergent ontologies in practice.

Nøkkelord:
Statsborgerskab
ritual
materiel kultur
praksiografi

Hvordan lyder statsborgerskab? Som hundreder af svenske papirflag, der viftes i luften i den Blå Hallen på Stockholms Stadshus? Hvordan smager statsborgerskab? Som rådhuspandekager fra Københavns Rådhus tilberedt uden den likør, der ellers er en afgørende ingrediens? Hvordan gøres statsborgerskab? Ved at hundrede nye norske statsborgere afsiger en troskabsed i kor? Hvordan ser statsborgerskab ud? Hvordan lugter det, føles det, mindes og fejres det i starten af det 21. århundrede?

Statsborgerskab og medborgerskab er et felt for øget opmærksomhed i de seneste år. Indenfor det politiske felt og de politiske teorier diskuteres det i lyset af migration, integration og multikulturalisme eller demokratisk apati (Bellamy og Castiglione 2008). I takt med den traditionelle nationalstats forandring afsøges statsborgerskab som et muligt omdrejningspunkt for sammenhængskraft i samfundet, ofte i relation til neo-republikanisme (Mouritsen 2008; Hansen 2007). Samtidig er statsborgerskab

i mange lande (bl.a. Danmark) blevet meget sværere at opnå i kraft af de stramninger, der er indført i forsøget på at begrænse indvandring. Ud over den begrænsede adgang til statsborgerskab underlægges de, der søger om naturalisation, stadig flere prøver i sprogfærdigheder og efterhånden også i viden om landet, kulturen og historien. Et eksempel på dette er den indfødsretsprøve, der indførtes i Danmark foråret 2007, hvorefter ansøgere om dansk statsborgerskab skal dokumentere kendskab til danske samfundsforhold, dansk kultur og historie.

Samtidig med disse opstramninger og begrænsninger på, hvor mange der kan opnå statsborgerskab, er statsborgerskab også blevet noget, der iscenesættes som mere værdifuldt end før, idet det stadig oftere ritualiseres og fejres officielt. I Storbritannien har man fra 2004 afholdt 'citizenship ceremonies' som afslutning på naturalisationsprocessen, hvor de nye statsborgere aflægger troskabsed overfor dronningen og sværger at ville overholde lovene, respektere rettigheder og demokratiet, samt opfylde de pligter, der påhviler enhver britisk statsborger. Først herefter bliver man statsborger og får overrakt sit statsborgerskabscertifikat og kan ansøge om pas. Ceremonierne afholdes lokalt og i de indvandrer-tætte områder flere gange om ugen.

I de nordiske lande har man ikke obligatoriske ceremonier eller edsaflæggelser.¹ Imidlertid er det blevet stadig mere almindeligt at fejre de nye statsborgere ved forskellige ceremonier eller åbent hus arrangementer på de lokale rådhus og på nationalt plan. I Sverige begyndte flere kommuner i 1990'erne at afholde lokale ceremonier for nye medborgere d. 6. juni, fra 1983 Sveriges nationaldag. De svenske ceremonier er vokset frem lokalt, og der findes således ikke en formuleret fælles begrundelse

eller national regulering af disse. Der er derfor heller ikke noget fælles indhold i de lokale ceremonier.² I Danmark begyndte Københavns Kommune i 2003 at afholde velkomstceremoni for kommunens nye statsborgere, mens den første landsdækkende 'statsborgerskabsdag' for nye danske statsborgere blev afholdt af det danske parlament Folketinget på Christiansborg Slot i marts 2006. I Norge afholdt man den 17. december 2006 første gang statsborgerceremonier i fem fylker. Ceremonierne var ligesom de øvrige nordiske frivillige, men her aflægger nye statsborgere (i modsætning til de øvrige nordiske lande) en troskabsed, hvor man lover troskab til landet Norge, det norske samfund, demokrati og menneskerettigheder, samt at ville respektere landets love.³

Grundtanken i alle disse nye ceremonier er at fejre statsborgerskabet som noget værdifuldt, der bør betyde noget for både den enkelte og samfundet som helhed. I Danmark, Sverige og Norge er ceremonierne et frivilligt supplement til det officielle brev, og her samler man alle det foregående års nye statsborgere sammen på en enkelt dag (i Sverige og Danmark) eller et par gange i løbet af året (Norge). Ceremonierne er forskellige i størrelse og udtryk, men inkluderer oftest en velkomsttale, flag, forfriskninger og uddeling af gaver eller diplomer. Statsborgerskabet har således også fået en ny materiel-kulturel side, som vi her skal se nærmere på.

Imidlertid er det ikke kun denne mere klassiske forståelse af materialitet som genstande der er baggrunden for denne artikel. Den teoretiske optik, der gennemsyrrer nedenstående analyse, afspejler en interesse for materialiseringer forstået som stadige, komplekse, heterogene og uafsluttede processer. Med inspiration fra nyere kønsforskning og dens performative⁴ forståelse af

køn som et verbum – køn er ikke noget man har, men noget man gør (se fx Butler 1993 og Haraway 1991) – ligger fokus på materialisering, forstået som hvordan diskursive figurationer til stadighed *gøres* i fysisk materialitet eller kontinuerligt 'aflejres' for at bruge Butlers udtryk (Butler 1993, s. 10), og dermed på, hvordan de *gøres* i praksis. Det centrale i denne forståelse er, at materialiseringer netop ikke er afsluttede begivenheder i form af en fastfrysning, men en altid igangværende og flertydig implikation af praksis.

Materialiseringer skal således ikke forstås i klassisk semiotisk forstand som udtryk for en bagvedliggende struktur eller et bagvedliggende subjekt. Perspektivet er på det videnskabsteoretiske niveau mere radikalt end mange andre performative optikker: pointen er nemlig, at det er i (og kun i) heterogene praksisformer at virkeligheden *gøres* – og derfor må studeres i sin flertydighed. Materialiseringer fokuserer som verbum netop på praksis og på hvordan fænomener *gøres* i altid igangværende praksisformer. Ved at være i flertal fremhæves, at denne *gøren* er flertydig, kompleks og heterogen. Ethvert fænomen *gøres* altid i specifikke og konkrete former, men disse specifikke former er ikke homogene eller entydige, da enhver *gøren* involverer mange elementer og aktører, der sammenfiltres i mere eller mindre stabile eller midlertidige materialiseringer af et fænomen.

En central inspirationskilde i nærværende artikel er den hollandske filosof Annemarie Mol, der i *The body multiple: ontology in medical practice* (2002) netop fokuserer på praksis. Mol regnes sammen med sociologen John Law som en af hovedpersonerne i den drejning, man inden for aktør netværk teorien⁵ (ANT) har taget mod et performativt fokus. I forhold til de klassiske ANT-studiers fokus på, hvorledes

netværk stabiliseres og fænomener bygges op af heterogene elementer, flyttes fokus hos Mol og Law over på, hvorledes fænomener *gøres* heterogent i en flerhed af praksisser. Det analytiske fokus er på, hvordan fænomener hele tiden *gøres* og *gøres* om, dvs. at de ikke eksisterer uden, at de indgår i en praksis. De eksisterer – eller kan i hvert fald kun studeres – i 'doing':

If practices are for-grounded there is no longer a single passive object in the middle, waiting to be seen from the point of view of seemingly endless series of perspectives. Instead, objects come into being – and disappear – with the practices in which they are manipulated. And since the object of manipulation tends to differ from one practice to another, reality multiplies (Mol 2002, s. 5).

Pointen er, at fænomener (eller objekter) *gøres* forskelligt i forskellige praksisformer og derfor er multiple. Multiplicitet betyder netop ikke en pluralitet af autonome og fragmenterede versioner, men tværtimod, at de enkelte versioner er gensidigt forbundne. Men det betyder også, at fænomener må studeres i praksis, som de praktiseres i al deres kompleksitet. Derfor kalder Mol da også sin etnografisk inspirerede metode praksiografi:

It is possible to say that in practices objects are enacted. This suggests that activities take place – but leaves the actors vague. It also suggests that in the act, and only then and there, something is – being enacted. Both suggestions fit in fine with the praxiography that I try to engage in here. Thus an ethnographer/praxiographer out to investigate diseases never isolates these from the prac-

tices in which they are, what one may call, enacted. She stubbornly takes notice of the techniques that *make things visible, audible, tangible, knowable* (Mol 2002, s. 32-33 min kursivering).

Mols forståelse af sygdom er afsæt til denne artikels fokus på materialiseringer af statsborgerskab i praksis. Vi skal se på hvordan statsborgerskab ved ceremonierne bliver gjort. Statsborgerskab bliver tings- og synliggjort som scenografi og som genstande i form af certifikater, gaver, pins og mere klassiske nationale symboler som flag og mad. Statsborgerskab gøres som koreografier for menneskelig bevægelse og handling, der dels synliggør statsborgerskabet, dels gør det til noget, den enkelte kan 'performe' eller 'enact'.⁶ Statsborgerskab bliver ved ceremonierne også noget, der kan høres, mærkes, smages, opleves – kort sagt *gøres*.

I den konkrete analyse vil jeg trække på mit feltarbejds materiale fra en række nye statsborgerskabsceremonier i vestlige lande: Danmark, Sverige, Storbritannien, Norge og Australien.⁷ Der er en række af ligheder på de store linjer mellem disse ceremonier, så man ligefrem kunne tale om en 'genre'. På den anden side er der også mange forskelle, når man går til den konkrete måde, hvorpå statsborgerskab materialiseres ved de enkelte ceremonier. Disse forskelle – statsborgerskabets heterogenitet og kompleksitet – vil være omdrejningspunktet for analysen.

Statsborgerskabets scenografi

Alle arrangører af ceremonierne lægger vægt på, at begivenheden skal være festlig og få folk til at føle sig velkomne. På den anden side fremhæves det også som vigtigt, at der er en vis højtidelighed over arrangementet, så det får den rette effekt: gør stats-

borgerskabet betydningsfuldt for den nye statsborger. Et gennemgående træk ved ceremonierne er således, at de afholdes i atmosfærefyldte rum, ofte rum, hvor det lokale kommunalråd afholder møder, eller rum, hvor man afholder bryllupper. Rummets indretning og møblering og udsmykning er med til at gøre ceremonien. Når den afholdes i det lokale råds lokaler, ofte med ædeltræmøbler i fast mødeopstilling og med en hævet talerstol, hvor borgmesteren sidder hævet over forsamlingen, som det er tilfældet ved de britiske ceremonier, jeg har deltaget i, understøtter scenografien de formelle og juridiske dimensioner ved ceremonien. Lyset er ofte dæmpet, der er bløde tæpper og polstrede stole, der dæmper uønskede lyde. Der er alvorligt, højtideligt og officielt, og det gør børn eller pjatteri til et fremmedelement.

I de nordiske hovedstæder anvender man de officielle modtagelsesrum på råd- eller stadshuset, der ofte er velkendte, og hvor det at komme indenfor som gæst i sig selv anses for en hædersbevisning. I salen, hvor ceremonien afholdes på Oslo Rådhus, er der fine udsmykninger og en fantastisk udsigt over Oslofjorden, der gør den norske natur til en del af ceremonien. På Stockholms Stadshus afholdes ceremonien i 'Blå Hallen', hvor også Nobelbanketten afholdes hvert år, mens receptionen bagefter finder sted i 'Gyllene Salen', hvor dansen efter Nobelbanketten foregår. Det betyder, at mange kender salen fra fjernsynsreportager fra denne begivenhed, og rummet er så at sige ladet med denne ophøjede fest. Især den brede trappe ned fra Gyllene salen, der munder ud midt i rummet og er det centrale omdrejningspunkt i Nobelceremonien, udgør en materialisering af denne fest, der således også bliver en del af medborgerskabsceremonien.

John Law har påpeget det fraværende

som en vigtig dimension i heterogenitet og kompleksitet. Han argumenterer i flere værker (2002, 2004) for, at også det fraværende er med til at konstituere det værende. Han kalder det 'manifeste fraværende', som er det fraværende, der er anerkendt som relevant for eller repræsenteret i det tilstedeværende eller nærværende (Law 2004, s. 157). I den forstand er Nobelfesten fraværende men alligevel manifesterende for den konkrete gøren af medborgerskab i Stockholm, der bliver noget ekstra ærefuldt og ophøjet, ved at foregå det samme sted, og ved at den enkelte kan skride værdigt op og ned ad den samme trappe som Nobelprismodtagerne. Dette afspejles i den konkrete praksis på dagen ved, at foden af trappen bliver stedet, hvor mange foretrækker at blive fotograferet. Gerne sammen med en af de prominente deltagere som Komunstyrelsens ordforerande, som man flokkes om for at få med

på et billede, og ofte holdende sit 'minnebevis' (se nedenfor) foran sig, som var det en prisoverrækkelse.

Det at lukkes indenfor i de 'hellige haller', hvad enten det er på Christiansborg Slot i København, Stadshuset i Stockholm eller Oslo Rådhus, fremhæves også af en del af de nye statsborgere som et meget vigtigt led i oplevelsen af ceremonien. De fysiske rammer og deres øvrige brug er således med-konstituerende for ceremonierne, idet de er en del af den konkrete sammenfiltrering af elementer, der udgør ceremonien.

Et felt, der rummer overraskende stor variation mellem de forskellige ceremonier, er hvorvidt og hvordan flag og andre nationale symboler er fraværende eller tilstedeværende. Ifølge de officielle britiske anvisninger for 'citizenship ceremonies' skal Union Jack og et billede af den britiske monark være til stede. Alligevel er det ikke altid tilfældet. Ved ceremonier i London-

Der var trængsel om politikerne for at få dem med på et foto på trappen op til 'Gyllene salen' på Stockholms Stadshus. Fotograf: Tine Damsholt.

forstaden Brent⁸ har der kun været det lokale våbenskjold eller et meget diskret og farvesvagt flag projiceret op på væggen i baggrunden. I Hackney var der både billede af Elizabeth II og tre mandshøje flag: Union Jack, EU-flaget og det lokale Hackney-flag, der omkransede 'the deputy speaker', der sad på den ophøjede talerstol, holdt tale og senere overdrog statsborgercertifikaterne. Dertil kom en lang række små flag repræsenterende de nye statsborgeres oprindelseslande, udvalgt til dagens ceremoni og placeret på forkannten af talerstolen.

Ved de to svenske ceremonier, jeg har overværet, er der mange svenske flag. På rådhuset i Lund var der således to mindre flagstænger ved siden af et centralt placeret bord med gaver og diplomer og et flag på bordet. På bordet stod desuden en mængde træflag (ca 30 cm høje), som de børn, der var blevet nye statsborgere, fik uddelt som gave, når de fik mindebeviset. Også blomsterbuketter var i blåt og gult. På fri-landsmuseet *Kulturen*, hvor festen fortsatte, var det svenske flag omgivet af sakralitet med indmarch af flagbærere og flaghejsning, mens alle stod op. Derpå fulgte uddeling af svenske flag samt instruktioner om dets rette brug til tre borgere, der med aktiviteter i lokalsamfundet havde gjort sig særlig fortjent. Denne del af ceremonien hænger sammen med, at 6. juni, hvor medborgerskabsceremonierne afholdes i Sverige, er nationaldag og 'Svenska Flaggans dag'.

På Stadshuset i Stockholm var der vajende flag overalt udenfor. Indenfor var der ingen store flag, men blomsterbuketter og pottplanter i blåt og gult, samt uddeling af papirflag til alle gæsterne ved indgangen. Efterhånden som salen fyldtes, gjorde disse flag gradvis den blå og gule farve mere dominerende, men papirmaterialets ringe holdbarhed gjorde også flaget til

noget, der gik i stykker, blev smidt ud eller blot efterladt på gulvet og trampet på ved ceremoniens afslutning. Den ophøjede eller sakrale dimension ved flaget gjordes ikke entydigt, tværtimod.

Ved ceremonierne på Christiansborg Slot var det danske flag ganske fraværende. Indbydelse og program var prydet af et flagsmykket tårn, men på dagen var der ingen flag på slottet. Indenfor var der fuldstændigt støvsuget for flag og andre nationale symboler. Eneste danske flag var placeret udenfor ved udgangen i Rigsdagsgården og ellers så man kun ganske enkelte små papirflag, som nogle få nye statsborgere selv havde medbragt. Der var første år heller ingen flag eller anden udsmykning af scenen i teltet, hvor den egentlige ceremoni afholdtes,⁹ hvilket også blev påpeget af flere af deltagerne i det evalueringskema, der uddeltes.

Når flaget skønt fraværende alligevel var til stede og med til at gøre ceremonien – som Laws manifest fraværende – hænger det sammen med det danske flags forstærkede symbolværdi i foråret 2006. Det billede af Dannebrog, som de fleste danskere havde på nethinden på dette tidspunkt, var 'Muhammed-krisens' flagafbrændinger.¹⁰ Flaget var således højpolitiseret, og netop derfor blev Dannebrog så præsent trods sit materielle fravær. I den forstand var det statsborgerskab, der materialiseredes ved den danske ceremoni i 2006, ikke entydigt, men på en og samme gang en nationalt neutral version og en national, idet flagets ophøjethed på mange måder forstærkedes ved at være manifest fraværende.

På Oslo Rådhus var udsmykningen af salen behersket og i hvert fald ikke særlig national. Der stod et gigantisk juletræ, der ikke var opstillet til lejligheden, men del af rådhusets faste juleudsmykning, men ellers var der til lejligheden bestilt blomsteropsat-

ser, som ikke var i nationale farver. Der var kun et enkelt flag i salen ved foden af trappen. Ellers var der flag på rådhuset ved indgangen og striber i de nationale farver på programmet, der lå på stolene. De samme blå og røde striber på hvid baggrund gik igen på en skærm på scenen, hvorpå navnene på de nye statsborgere vist under gavebogsuddelingen. Det enlige flag i salen kom dog i fokus i overgangen fra ceremonien i salen til buffeten i salene ovenpå, idet mange af de nye statsborgere tog opstilling ved flaget og fotograferedes af deres pårørende med eller uden følgeskab af en af de prominente gæster. Trods udsmykningens forholdsvis afdæmpede nationale udtryk forstærkede de nye statsborgeres brug af udsmykningen det enlige flags symbolske betydning.

Flaget gøres dermed til en central del af materialiseringen af statsborgerskabet. Det centrale her er, at det ikke blot er den materielle tilstedeværelse (at der er flag), der er afgørende for hvordan statsborgerskabet materialiseres, men i lige så høj grad de praksisser, hvori det materielle indgår, der gør materialiseringen. Den samme pointe gør sig gældende vedrørende påklædningen for både arrangører og deltagere ved ceremonierne.

De fleste nye statsborgere er ved ceremonierne i pænt dagligtøj og arrangørerne ofte i mørkt, let uniformslignende jakkesæt. Dog er der ofte en mindre del af de nye statsborgere i tøj med referencer til deres oprindelseslande, dette er især brugt blandt nye statsborgere med afrikansk baggrund. Ved de svenske og australske ceremonier, der foregår på nationaldagen i sommermånederne, er påklædningen ofte mere festlig og sommerlig end ved de britiske, norske og danske, hvor jeg har deltaget vinter og efterår. Ved ceremonien i Stockholm havde alle arrangører og praktiske medhjæl-

pere et silkebånd i blå og gult på skrå over brystet som et ordensbånd, ligesom et skilt med navn og det svenske flag markerede deres officielle status. Her blev de nationale farver gjort i en version, der understregede at det er et værdighedstegn, noget der distingverer bæreren.

Ved ceremonien i Lund var flere gæster klædt diskret i de nationale farver, fx blå skjorte eller jakke og gult slips, ligesom også værternes tøj havde nationale referencer. En af de tre kvindelige embedsmænd var i lyst blå tøj, mens en anden var i såkaldt 'svensk dragt' i gult og blå.¹¹ Endelig bar Kommunfullmäktigens ordførende, der ledede ceremonien, et slips dækket af små svenske flag, som han efter eget udsagn kun har på denne ene gang om året. Her var således også en svag ironisk distance – man kan sige, at den uformelle omgang med det nationale, der prægede arrangementet på rådhuset, materialiseredes i dette slips.

Det samme gjorde sig gældende med borgmesterkæden, som den ordførende bar under hele ceremonien. Den gjorde ham i en officiel og ceremoniel version, men hvor de fleste af borgmestrene i de andre lande beholdt borgmesterkæden på og den værdighed, den giver, også i de mere afslappede nachspiels, der følger efter den ceremonielle del, fik flere af de nye statsborgere i Lund lov at prøve kæden og blive fotograferet med den på. Det officielle og ophøjede blev således distribueret på en anden måde, og det symbolske indgik i en mere karnevalistisk brug, der jo også er et træk ved mange ritualer.

Den karnevalistiske version af at gøre sig selv i en national udgave har i mit feltarbejds materiale været tydeligst i de australske ceremonier, der afholdtes på nationaldagen Australia Day, hvor nogle er klædt ganske uformelt (set med europæiske øjne) i bades-

horts og badesandaler. Ifølge arrangørerne er folk med morsomme hatte i nationalfarverne eller med flaget rundt om skuldrene dog ikke et særsyn ved de almindelige ceremonier heller. Ved ceremonien på Oslo Rådhus var en enkelt ny statsborger (en ung kvinde fra Venezuela) og to små piger i bunad (norsk folkedragt). De fotografedes intensivt af de fremmødte pressefotografer. Man kan sige, de materialiserede statsborgerskabet i en på en gang national og inkluderende version. Eftersom bunad er et vældigt populært festantræk i Norge ikke mindst til nationale fester som 17. maj, havde embedsmændene i Oslo og Akershus Fylke overvejet, hvorvidt de skulle være i bunad. En af embedsmændene reflekterede efterfølgende: ”Det kan godt hende at det havde vært fint, hvis vi havde bunad. Det er jo liksom det flotteste festantræk som man har her i landet” (Interview Oslo, december 2006).

Men man fravalgte det, for at det ikke skulle være ’sådan vældig nationalistisk eller nationalromantisk’. Man valgte i stedet pænt festantræk, sådan som man i indbydelsen havde bedt gæsterne klæde sig, idet man syntes, det var vigtigt, at værterne havde det samme på som gæsterne. Fravalget af bunad medvirker altså til en homogenisering af deltagerens udtryk på dagen i ensartet pænt festtøj. Her kan man sige, at fraværet af bunad er en manifest fraværende, der gør ceremonien i en mere iøjefaldende ikke-national version og en ceremoni, der ikke ligner de almindelige livsfester i Norge som konfirmation og bryllup, hvor bunad ofte anvendes. Samtidig var det generelle fravær af bunad med til at gøre de enkelte piger i bunad så meget desto mere synlige. Bunaden manifesterer ceremonien både i sit fravær og nærvær.

Scenografierne ved ceremonierne er således langt fra ensartede eller entydige. De

gøres i mange versioner, ikke blot fra sted til sted, men *gøres* også forskelligt af de deltagende, ligesom det fraværende, men tilstedeværende også er en del af kompleksiteten. Hvad enten flaget, de nationale farver eller folkedragten er dominerende, diskret, ironisk eller helt fraværende ved en ceremoni, er det med til at synliggøre statsborgerskabet som et multipelt og heterogent fænomen. Statsborgerskabet *gøres* ved ceremonierne i en konkret sammenfiltrering af materielle elementer og specifikke praksisser omkring dem, der derfor må studeres i den konkrete udfoldelse.

Statsborgerskabets koreografi – at legitim-gøre statsborgerskab

Statsborgerskab *gøres* ikke blot visuelt igennem scenografier ved ceremonierne, det *gøres* også visuelt i form af mere eller mindre planlagt og iscenesat kropslig bevægelse. Hermed bliver statsborgerskabet ikke blot synligt for andre, men også noget, der kan erfares og *gøres* kropsligt. Det ceremonielle kræver en scene for at blive gjort og set af andre. Det kræver såvel optrædende som et publikum. Ideen om at ritualisere statsborgerskabet for at *gøre* det mere betydningsfuldt har mange kulturhistoriske rødder, hvoraf jeg her blot vil pege på en enkelt i form af den nye form for politisk kultur, der skabtes omkring den franske revolution, der visuelt og retorisk (Hunt 1984) skulle materialisere en ny statsform og en ny slags statsborgere.

Revolutionen affødte i den forbindelse nye former for fysiske udfoldelser i de nye og sensitive offentlige rum (Outram 1989). I denne produktion af politiske former, symboler og praksisser spillede de individuelle kroppe i det offentlige og ceremonielle rum en afgørende rolle ligesom i tidligere statskunst. Men nu blev fokus i højere grad

end tidligere rettet mod det indre i folk, idet det dydige indre måtte udspilles og iscenesættes i det offentlige rum som en form for teater. Som historikeren Joan Landes har påpeget, forlanger det demokratiske statslegeme en scene og kræver til staidighed at blive opført (Landes 1999, s. 163) og det offentlige rum blev scenen, hvor den utopiske selvbevidsthed hos statsborgerne skulle legemliggøres. Den ny politiske kultur udvikledes i regi af den franske sensibilitetskult, hvilket betød, at offentlige følelsesudbrud både var de politiske ritualers modus og ønskede resultat. Ritualisering og emotionalisering af statsborgerskabet blev således bundet sammen blandt andet ved en række didaktiske statsfester, hvor statsborgernes fælles ansvar overfor fædrelandet blev iscenesat. Et tilbagevendende element i disse iscenesættelser var aflæggelse af troskabsed overfor fædrelandet ved et såkaldt "fædrelandsalter" i tråd med tidens antikreception.¹² Sådanne kulturhistoriske elementer, der rummer både form og forventning om virkning, indgår i eller er sammenfiltret med nutidens statsborgerskabsceremonier, ligesom de selv er udtryk for kulturhistoriske sammenfiltringer.

Edsaflæggelse er et obligatorisk element i de britiske og australske ceremonier, ligesom det indgår i de frivillige norske ceremonier. De nye statsborgere rejser sig enkeltvis eller i gruppe og afsiger deres troskabsed eller 'oath or affirmation of loyalty and citizenship pledge', idet man gentager ordlyden i større eller mindre brudstykker efter ceremonimesterens oplæsning. Ofte sker der en indøvelse af denne afsigelse i kor, inden ceremonien starter, hvor de nye statsborgere udskilles fra deres pårørende og i et rum instrueres i og afprøver edsaflæggelsen, såvel dens ordlyd som den koreografi, den indebærer. Koreografien er ofte enkel, idet den består i at rejse sig og sætte sig på de

rigtige tidspunkter, men da der i de angelsaksiske lande altid er to versioner af ordlyden – en hvor man sværger ved Gud og en uden religiøst indhold – er det vigtigt, at man rejser sig på det rigtige tidspunkt.

Koreografien involverer også de pårørende, idet de ofte er særligt aktive med kamera, video eller mobiltelefoner med indbygget kamera under dette rituelle klimaks. De vil gerne tæt på, men skal også overholde den afstand, der er nødvendig for, at det rituelle rum ikke forstyrres. Denne del af koreografien foregår så vidt observeret altid ved de pladser, de nye statsborgere har fået tildelt. Det kan enten som i Oslo være udvalgte rækker af stole eller som i London og Sydney med stole med navneskilt. At komme ind og sætte sig på sin egen plads og som pårørende at finde en plads i passende nærhed såvel som afstand, er således også en del af statsborgerkoreografien.

Fælles for ceremonierne er, at stolene er opstillet (eller er i fast opstilling) rettet mod en rituel scene, enten i form af en egentlig scene hævet over almindelig gulvhøjde eller en åben plads foran talerstolen eller midt på gulvet, som man så kan træde ind på. Scenografien forstærker således fornemmelsen af, at statsborgerskab her er noget, der skal gøres – udspilles eller 'performs'. Ved mange ceremonier indgår også en overrækelse af et statsborgerskabscertifikat (Storbritannien og Australien), et mindebevis (Sverige) eller en gavebog (Norge). Dette kræver igen koreografi, idet de nye statsborgere enkeltvis skal op på scenen og modtage deres håndtryk og gaver fra en øvrighedsperson. Indøvning af denne koreografi indgår ofte i forberedelserne, men volder også ofte problemer, fordi det går hurtigere eller langsommere end planlagt, der dannes propper eller for lange køer, og dette er med til at forme ceremonierne, idet

den visuelle og rituelle tydelighed ofte fordrer den langsomme ceremonielle bevægelse. Når koreografien og dens timing ikke opretholdes, kollapser den og fremstår i stedet kaotisk, hvilket underminerer det ceremonielle.

I de fleste ceremonier indgår der således et individuelt moment, der ofte er det officielle 'Kodak moment', som foreviges og iscenesættes af en professionel fotograf, hyret til lejligheden, der sælger billederne bagefter. Flere af arrangørerne fremhæver vigtigheden af dette, som her en af arrangørerne af ceremonierne i Manly, en forstad til Sydney:

...but one change we did make ... was actually to get people up individually, because it is such a significant moment and it is really nice to have – even if it's only a few seconds you have with the mayor or your moment of presentation.... (Interview Manly, januar 2007).

'To have your moment' er vigtigt og kan ses som det rituelle klimaks, som den rituelle initiering til en ny status. Det individuelle øjeblik rummer ofte tre centrale rituelle dimensioner, dels udskillelsen af den enkelte som subjekt fra gruppen eller kollektivet,¹³ dels det at røre eller blive berørt af en ophøjet og officiel person, dels en rituel gaveudveksling. Alle de tre individualiserende dimensioner indgår i de måder, statsborgerskabet gøres symbolsk. Også i de nordiske frivillige ceremonier kan sådanne individuelle elementer indgå. I Lund er den individuelle overrækkelse af mindebeviser fx det centrale i ceremonien. Hver enkelt statsborger kaldes frem med navns nævnelse, får et håndtryk, mindebevis og gaver, og bydes dermed velkommen som gøren mere end blot som retorik. Med træk fra religiøse ritualer er det netop håndspålæggelsen eller

berøringen med det hellige, som gør forskellen og er anledning til den egentlige transformation (Mitchell 2006).

I de danske ceremonier indgår der ikke individuelle momenter i ceremonien, og den eneste koreografi består i at rejse sig under afsyngelsen af nationalsangen, samt at bevæge sig rundt i lokalerne på hensigtsmæssig måde og tidspunkt. Gaver overrækkes ikke personligt, men ligger fremme på tag-selv borde. I Danmark er det således op til den enkelte at gøre ceremonien personlig, individualiseret, idet man selv må opsøge en politiker og få håndtryk og evt. blive fotograferet sammen med vedkommende. Til gengæld synes der at være en 'vilje til håndtryk' (for at parafrasere Foucault). Efter ceremonien i teltet på Christiansborg Slotsplads afholdtes der åbent hus i Folketinget, hvor de enkelte politiske partier havde fået tildelt hver sit rum. I et af disse rum opstod en form for auto-koreografi på stedet omkring den eneste deltagende partileder og dermed den mest kendte af de tilstedeværende politikere. Det selvgenererede ritual bestod i, at folk stillede sig i kø, kom frem og fik en autograf og et håndtryk af den kvindelige partileder i en form for fast rytme og dermed auto-koreografi. I fravær af egentlige statsoverhoveder ophøjedes denne politiker til ceremonielt overhoved eller 'shaman', der kunne indvie folk ved individuelt at trykke dem i hånden. Hun materialiseredes i en specifik rituel version af ceremonien, ligesom hun var med til at materialisere statsborgerskabet i en mere individuel kropslig version, end der var lagt op til fra arrangørernes side. Hun gjorde dem som individuelle og navngivne statsborgersubjekter.

Mange lagde i de efterfølgende interviews vægt på det at møde politikere i øjenhøjde som det bedste ved dagen; alligevel

synes det også bedre at komme tæt på politikere, jo mere kendte de er. Det betyder, at sagen ser anderledes ud fra politikernes side. En dansk politiker nævnte således i et efterfølgende interview, at det som nyvalgt og ukendt politiker i det danske folketing kan være svært at gebærde sig ved sådanne arrangementer, hvor man helst skal kunne 'genkendes' som politiker af de besøgende, for at 'mødet i øjenhøjde', håndtrykkets berøring og en fælles fotografering kan udspille sig som forventet og ønsket. Her er ikke mindst medierne afgørende for, om man er subjektiveret som 'kendt politiker', men også ceremonierne i sig selv subjektiverer udvalgte aktører ved at give dem tydelige roller (som fx talerne), mens andre ønsker sig små skilte eller anden markering af, 'at de også er interessante' at snakke og blive fotograferet med.

Man kunne karakterisere disse forskellige koreografier som en ontologisk koreografi, med en begreb fra Charis Cussins. Hendes pointe i et studie af kvinder under fertilitetsbehandling er, at de objektiverer sig selv i og for diverse behandlingspraktikker for at opnå en bestemt form for subjektivitet: den gravide og senere moderen. Denne vekslen mellem status som objekt og subjekt kalder Cussins en ontologisk koreografi (Cussins 1996). Man kunne drage en parallel herfra og til statsborgerskabsceremonierne, hvor de nye statsborgere på en gang subjektiveres som sådanne, samtidig med at de inddrages i praksisformer, hvor de objektiveres; der gøres ting med dem og de disciplineres i faste kropslige koreografier. Pointen er at de nye statsborgere på eget initiativ indtager positioner som såvel subjekter som objekter; de inddrager på eget initiativ prominente deltagere til opstillede fotos (hvor det snarest er de prominente der objektiveres og iscenesættes af de fotograferende pårørende), samtidig

med at de selv underlægger sig objektiverende teknikker (som ansøgninger, tests og edsaflæggelse) for at blive statsborgersubjekter.

Denne ontologiske koreografi hænger snævert sammen med den performative materialiserings optik. Nye statsborgere, prominente politikere, arrangører, lokaler, flag, pårørende og minde beviser etc. konstitueres gensidigt og processuelt. Ikke i stabiliserede positioner, men i heterogene og multiple positioner, hvor såvel menneskelige som ikke-menneskelige agenter indgår i denne stadige 'co-constitution' (Haraway 2003). Donna Haraway peger i bogen *Companion Species* på kulturhistorien som en central dimension i denne sammenfiltrering¹⁴ af multiple versioner, der sameksisterer side om side, men også er vokset sammen og filtret ind i hinanden. Hun taler således om 'emergent ontologies', ontologier, der altid er uafsluttede og i proces i en flerhed af praksisformer, der altid også involverer kulturhistoriske praksisformer og for-forståelser. Jeg har allerede her og andetsteds peget på revolutionstidens politiske kultur som eksempel på en af de mange kulturhistoriske forudsætninger, der er bundet ind i de forventninger, der ligger implicit i ideen om ritualer som virkningsfulde for loyalitet og følelsen af tilhørsforhold hos nye statsborgere. De kulturhistorisk baserede forventninger om ritualernes virkning er således en del af den ontologiske koreografi, der udspiller sig ved ceremonierne.¹⁵

Som nævnt kan revolutionstidens politiske kultur betragtes som en blandt flere mulige genealogiske tråde, indfiltret i forventningen om, at ritualer skal berøre deltagerne følelsesmæssigt, og at ritualernes emotionalisering af statsborgerskabet har subjektiverende potentialer. En sådan forventning om følelsesmæssig bevægelse spil-

ler ikke kun en rolle hos arrangørerne, men også hos de nye statsborgere og deres pårørende, der ofte i mine interviews reflekterer over deres egen bevægelse. De fleste af de deltagende nye statsborgere er rigtig glade for at deltage og understreger ikke mindst glæden over at blive hilst officielt velkommen i lande, hvor den offentlige debat og stemning ikke altid er lige indvandrervenlig – for nu at sige det pænt. Det fremhæves også af flere af de pårørende til nye danske statsborgere, at det danske samfund nu (endelig) har materialiseret sig i en indvandrervenlig version. Men flere fremhæver også, at de blev mere bevægede, end de selv havde ventet, og at det er den konkrete praksis – koreografien mere end talerne – der bevæger dem. En ny australsk statsborger svarer således på spørgsmålet om, hvilken del af ceremonien, der betød mest for hende:

I think the oath was actually beautiful. I didn't think I would be emotional until I started saying the oath (Interview Manly, januar 2007).

Det er dog ikke kun de mere formaliserede og obligatoriske edsaflyggelser, der kan have denne virkning. Også ceremonien på Christiansborg Slot i det danske folketing med mange hundrede deltagende fra hele landet kan have stærk virkning. En yngre kvinde siger:

... Altså, jeg har aldrig været patriot fordi, det er jeg ikke. Fordi jeg ikke har haft statsborgerskab i lang tid, men i dag, der følte jeg at wow Danmark – jeg bor her, og jeg har alt, hvad jeg drømte om. Det er et fantastisk land. Og så se politikerne selv, ikke? For det er een ting at se dem i fjernsynet, men det vækker slet ikke samme følelser, for der står

man og laver mad, og kigger med det ene øje i skærmen. Men her så du dem, og de stod hundrede procent til din rådighed (...) Det allerbedste, det er nok det, at man selv personligt kunne hilse på politikere og stille nogle spørgsmål. Og så deres reaktioner på, at man kommer. Der var ikke noget med, at de kiggede den anden vej, som om de ikke så dig. Altså det, at de var meget imødekommende, og meget gerne ville besvare dine spørgsmål, det var rigtig dejligt. Og jeg troede, de var mere reserverede, men det er de ikke. Det er det bedste ved det, synes jeg (Interview Christiansborg, marts 2006).

Det centrale for denne informant er således det at være der selv fysisk, at legemliggøre den nære kontakt til politikerne på stedet i stedet for blot at få dem ind i sit hjem via fjernsynsskærmen. Det er den konkrete oplevelse af, at deres imødekommenhed ikke blot er retorisk, men også gøres fysisk, ved at de ikke kigger den anden vej, men i stedet giver de nye statsborgere deres fuldstændige opmærksomhed, og at denne legemlig-gøres på stedet. Den fysiske tilstedeværelse og mere eller mindre rituelt koreograferede kropslige gøren er både den måde, ceremonierne iscenesættes og forventes at virke på, og den måde, de nye statsborgere oplever den emotionelle bevægelse på, samt den måde, de gør ceremonien i en version efter deres egne ønsker. Den samme informant siger også om ceremonien, at 'man kan virkelig mærke, man har fået statsborgerskab' (min kursivering). Ceremonien gør statsborgerskabet konkret og til noget sanseligt, der kan mærkes, hvorved statsborgerskabet virkelig-gøres.

Lyden af statsborgerskab

Hvordan lyder statsborgerskab? Som 30 nye statsborgere, der i kor, men i hver deres oprindelsesprogligt baserede dialekt, frem-siger et troskabsløfte? Som hundredvis af svenske papirflag, der viftes i luften i den Blå Hallen på Stockholms Stadshus, eller som et herrekor, der synger 'Ja, vi elsker dette landet' i salen på Oslo Rådhus? Lydlandskabet – eller soundscapet (Schafer 1994) – ved ceremonierne er centralt i en undersøgelse af materialisering af statsborgerskab. For lydlandskabet er på mange måder med til at gøre ceremonierne i deres multiple versioner. En måde at se på soundscapet er at se på det i termer af, hvordan det ceremonielle eller rituelle rum konstitueres lydligt.¹⁶

At skabe et passende soundscape er et centralt felt af teknikker, der tages i brug ved ceremonierne, der ifølge mange arrangører bør gøres i en balance mellem det højtidelige og det uformelle og afslappede. Det sidste er nødvendigt, dels for at indramme det højtidelige og dermed skabe det rituelle rum som anderledes end det hverdagslige, dels for at deltagerne ikke bliver for skræmte af ritualets tyngde. Til illustration af, hvordan disse overvejelser ikke mindst afspejles i lyd, kan de overvejelser omkring forholdet mellem musik og formalitet, som en af arrangørerne af ceremonierne i Hackney videregiver, anvendes:

...I have noticed from observing, that when you put classical music on, when they go to collect their certificate, they don't talk... They are still in that formal mode and I think it is quite nice to break up the ceremony and have the formality of citizens making their oath, standing and being very serious, nervous and shaking and then you became British now, you got a time just to relax and chat

to people you be with. Because when you play more informal or contemporary music – however you want to describe it – it allows you to relax and to breathe and to talk and then – you know ... (Interview Hackney, oktober 2006).

Så den formelle, næsten sakrale atmosfære omkring den retsligt afgørende edsafslæggelse, der i de britiske ceremonier udgør den liminale fase eller transitionsfasen, som Van Gennep og andre har karakteriseret for overgangsritualer (Van Gennep 1909/1977), gøres i Hackney ved klassisk musik,¹⁷ mens reinkorporationen gøres i en afslappet version med moderne jazz og soulmusik. Musikken afspilles her på en medbragt ghattoblaster, der stilles op ved talerstolen. Lydkvaliteten er dermed begrænset, og lyden fungerer primært som stemningsgiver, baggrund eller lydlandskab, snarere end som konkret musikoplevelse. Spørgsmålet om børns deltagelse i ceremonierne er en anden vigtig dimension i den konkrete gøren af soundscapes ved ceremonierne. Ved nogle ceremonier bliver forældre bedt om at gå ud af rummet med børnene, hvis de græder eller larmer for meget, fordi de bryder den intense stemning og dermed ceremoniens potentielle virkning. Andre steder (især ved de mindre lokale ceremonier i Norden) er legende, løbende og grædende børn en integreret del af ceremoniernes lydbillede.

Kulturhistorikeren Steven Connor har i *The Modern Auditory I* (1997) argumenteret for, at vi med den auditive sans er tvunget til at følge den lydige bevægelse i det rum vi opholder os i, samtidig med at lyd skaber et pluralt rum, idet man kan høre mange lyde på en gang. Lyde vibrerer i vores krop, hvorfor de umiddelbart involverer os og absorberes i vores krop. Vi kan ikke "vende den ryggen" eller se den anden

vej, som med synssansen. Vores auditive omgang med verden er derfor kendetegnet ved bevægelse og inddragelse, idet lyden er omnipresent (1997, s. 207). De legende og larmende børn bliver således en del af ceremonien, også for de deltagere, der ikke selv har børn med. Men opfattelsen af, hvorvidt og hvordan børn bør præge et lydlandskab, bliver samtidig en del af den måde, et nationalt specifikt soundscape gøres. Er der mere eller mindre larm fra børn, end man selv foretrækker eller er vant til, kan et sådant lydlandskab også fungere som en subtil 'othering'.¹⁸ En ceremonis konkrete soundscape er således sammensat og multipelt, idet nogle lyde inddrager, mens andre lyde på samme tid fremmed-gør.

Det arrangerede lydlandskab har mange facetter, der bliver del af den konkrete gøren. Ved ceremonierne i Danmark spilles der ofte sagte og instrumentel jazz eller popmusik, når folk ankommer til ceremonien. Sagte musik, der ikke dominerer eller absorberer folk, men på den anden side forhindrer, at der opstår pinlig eller akavet tavshed. Musikken skal få folk til at slappe af og føle sig velkomne og tilpas. En slags statsborgerskabets muzak. Et tilbagevendende og mere dominerende lydligt element ved de fleste ceremonier er musik og sang. Ved såvel de svenske som de norske ceremonier er folkemusikalske indslag flittigt anvendt. I det norske Integrerings- og mangfoldighedsdirektorats vejledning i afholdelse af statsborgerceremonier argumenterer man således for, at indslag med specifik etnisk/kulturel reference vil risikere at favorisere nogle nye statsborgere frem for andre. Derfor har man valgt, at norsk kultur i denne sammenhæng skulle opfattes som værende neutral:

Vi anbefaler å vise varsomhet med å velge kulturinnslag som kan tas til inn-

tekt for en etnisk gruppe. Det kan oppleves støtende og ekskluderende av andre deltakere. Mange vil oppleve at et kulturinnslag med basis i 'det norske' er 'nøytralt' (Imdi 2006, s. 12).

Anderledes erfaringer har man gjort sig på Københavns Rådhus, hvor man det første år havde en dansk popsangerinde til at synge såkaldte danske sange,¹⁹ men det var ingen succes. En af arrangørerne siger herom:

Da vi nu var i Danmark, syntes vi også lige, vi skulle høre nogle danske sange (...) Det var ikke så populært. De fleste gik faktisk, da hun begyndte. Det var man fra arrangørernes side lidt skuffede over, det vil jeg tilstå. Det havde vi ikke forventet (...) Jeg tror egentlig ikke, det rigtig interesserede dem. Der var gang i dem under den tyrkiske, pakistanske og orientalske musik i al almindelighed, men danske sange var ikke lige sagen (Interview København, juli 2005).

Derfor valgte man det følgende år at have noget af det, arrangøren omtalte som 'deres egen musik', dvs. såkaldt etnisk musik. Dette udelukker dog ikke, at man også synger danske sange. I 2006 optrådte Københavns Drengekor med danske sommersange, stående i kreds rundt om de nye statsborgere. Kulminationen i begge de danske ceremonier i 2006 var den kollektive afsyngelse af nationalsangen, hvor drengekorets medlemmer stillede sig ud mellem de nye statsborgere, der alle rejste sig og sang med efter den uddelte tekst. Hvad enten man faktisk sang med eller blot lyttede, gjorde lydens transversale egenskaber enhver til deltager, sådan som en af de nye danske statsborgere på Christiansborg her fortæller:

Alligevel – stemningen var varm, og de, der også sang sammen med os og alle andre, det var ligesom Operaen, ikke? For når et kor synger uden musik, så kan man føle, at man næsten synger sammen med dem, ikke? (...) Jeg fik næsten ondt i halsen, ikke også? Fordi jeg følte lige pludselig, ligesom spændt i nakkeområdet, ikke også? Ligesom når man synger til, ikke? (Interview Christiansborg, marts 2006)

Selvom ens egen deltagelse er spag eller flertydig, giver lydets absorberende dimension en følelse af inddragelse for denne deltager. Med lyd bliver man netop absorberet, men dermed også interagerende subjekter. Man bliver en del af et kollektivt gøren af statsborgerskabet, der som lyd gennemsyrrer og gennemtrænger en (på næsten smertefuld måde som ondt i halsen) og får statsborgerskabet til at vibrere i hver en fiber, selv de små nakkehår. I soundscapets opslugende egenskaber skabes også en anden form for selv. Som Connor har argumenteret, er det selv, der defineres af hørelsen snarere end synet, ikke et punkt, men en membran, ikke et billede, men en kanal, gennem hvilken stemmer, lyde og musik strømmer (1997, s. 207). Vi kan altså tale om en anden form for subjektivering gennem hørelsen, men for at kunne lade sig opsluge i eller subjektivere af nationalsangen, må man også kende den og kunne synges med. En ny australsk statsborger fortæller, hvordan hendes forberedelse på ceremonien, netop har taget dette i betragtning:

I think that probably singing the anthem was really important. In fact we decided to learn it beforehand not just to read it, because we felt that it was something we really wanted to do. So it was sort of – probably – the main part

of the ceremony for us (Interview Sydney, januar 2007).

At synges med på en sang, hvortil man kan ordene 'by heart', er en helt anden måde at gøre en nationalsang end ved at stå med hovedet i papirerne og læse teksten for første gang. Ved nogle ceremonier er en sådan forberedelse oven i købet helt nødvendig, hvis man vil synges med, idet teksten ikke er uddelt (Lund), og man under afsyngelsen derfor nemt kan føle sig mere ekskluderet end inddraget. Andre steder afspilles blot et bånd med musikken til nationalhymnen uden ord (Brent). Da arrangørerne her blot står stille uden selv at synges med, skal man være ganske modig og sikker på, hvordan man vil gøre sit nye statsborgerskab, for at synges med og således lade sang blive en del af soundscapet. En del steder har man ikke et kor, men en enkelt sanger med mikrofon til at synges for til nationalsangen (Sydney, Stockholm). Men da den så oftest fremføres i en meget personligt fraseret version, bliver det ganske vanskeligt at synges med, og det kræver i hvert fald, at man lytter mere, end man lader sin egen sang flyde frit. Så lige så inddragende musik og sang kan fungere, ligeså ekskluderende kan det også fungere.

Lydliggørelsen af statsborgerskabet er således ikke blot inddragende, men på samme tid ekskluderende. Det, der inddrager den ene, ekskluderer en anden. Pointen er, at soundscapet er flertydigt, multipelt – der gøres mange versioner samtidigt. En af de nye danske statsborgere på Christiansborg sagde om at synges nationalsang: 'Så har man altså gjort det' – nationalsangens lyd er ikke blot noget, der gennemstrømmer en (passivt og inddragende), men noget man *gør*. Lyden af statsborgerskab er flertydig og gøres ikke blot af arrangørerne, men af de enkelte nye statsborgere i mange og forskellige versioner.

Smagen af statsborgerskab

Hvordan smager statsborgerskab? Ofte ganske enkelt og ikke overvældende, men af en industrifremstillet småkage og dertil kaffe eller the med pulverfløde. En form for beværtning hører med til ritualer, men formen og overdådigheden er ganske forskellig ved ceremonierne, ligesom måltidets potentielle 'communitas', sjældent er udnyttet fuldt ud. Økonomi og ressourcer er ofte arrangørernes begrundelse for, at de ovennævnte varme drikke med en enkelt småkage skal udgøre det mere afslappede og festlige indslag i ceremonierne, som mange forbinder med det i invitationen annoncerede 'refreshments' eller 'lette måltid'. I de observerede ceremonier i Londons forstæder, hvor man afholder flere ceremonier om ugen, er det ganske forståeligt, at man ikke har mulighed for at stille et større måltid an, selvom det ifølge en af arrangørerne (i Hackney) alligevel er det, negative evalueringer oftest drejer sig om.

På Christiansborg Slot, hvor man det første år havde nøjedes med samme servering, blev det også bemærket af mange på evalueringsskemaerne. Den minimale servering – kaffe, the og småkager (af helt ensartet slags) i alle de partirum, hvor anden del af statsborgerskabsdagen foregik – skyldtes mest økonomiske hensyn, men også, at der ikke skulle opstå konkurrence mellem partierne om at give den bedste servering. Mad og drikke er også et parameter for konkurrence og ulighed. Flere gæster (især de, der var rejst helt fra Jylland), efterlyste dog et bedre traktement, og enkelte også fællesskabet omkring måltidet.

Flere andre steder, hvor ceremonien kun afholdes en enkelt gang om året, vælger man en mere udvidet servering af delikatesser og forskellige drikkevarer. Til gengæld løber man ind i de udfordringer, servering af mad og drikkevarer til en multi-

kulturel, og ikke mindst multireligiøs, gruppe rejser. Følger man anvisningerne for afholdelse af statsborgerskabsceremonier i de lande, hvor det er en ældre tradition som Australien, er beværtningen et af de områder med flest "dos and don'ts". Det frarådes således at servere drikkevarer med alkohol af hensyn til de deltagende med muslimsk baggrund, ligesom retter, der af gæsterne kan mistænkes for at indeholde ingredienser fra svin, frarådes. Alligevel er der ved mange ceremonier boblende drikke i høje smalle glas, idet det af de lokale arrangører tages for givet, at man véd, at det enten 'selvfølgelig er champagne' (som i Sydney), eller netop véd, at det ikke er champagne, men cider, da det er helt utænkeligt at servere alkohol på det offentliges regning (som i Oslo). Man kan imidlertid tvivle på, at det for en ny statsborger er helt så selvfølgelig, som det er for de lokale arrangører. En sådan sikkerhed kræver netop den kulturelle fortrolighed, som man som indvandrer sjældent har, og mange drikker forsigtigt af glassene med tegn på mistro.

Hvor servering af mad og drikke for nogle deltagere er vigtig, kan den for andre også få for stor vægt og løbe med det egentlige indhold. Den klassiske dikotomi mellem ånd og materie spiller også ind her. En ny dansk statsborger lægger således vægt på, at der faktisk havde været indholdsrige taler, og at integrationsborgmesteren deltog, så det ikke bare blev mad og receptionen, det handlede om:

Jeg har været glad for at møde borgmesteren i dag. Altså, jeg var sådan lidt: skal vi bare komme her og spise pandekager eller hvad? Men jeg synes det er et godt symbol, at han var med, og jeg har set ham i øjnene. Det var godt. (Interview København, juni 2006).

Pandekagerne gøres her som negation af en ceremoni, hvor der sker noget væsentligt: at man møder en borgmester i øjenhøjde og føler sig velkommen. Samtidig fortæller det også, at en reception på Københavns Rådhus uundgåeligt forbindes med de såkaldte 'rådhuspandekager'. De i Danmark berømte pandekager omgærdes af en vis mystik; de har en hemmelig opskrift og fungerer næsten som en initiering, idet de indvier den spisende i et fællesskab med de prominente gæster (som statsoverhoveder og sportshelte), der har været på Københavns Rådhus og er blevet beværtet med rådhuspandekager. Alle disse prominente gæster og den prestige, de repræsenterer, er manifest fraværende i pandekagerne.

At de ved statsborgerskabsceremonien var tilberedt uden alkohol (orangelikør), der ellers er en del af den hemmelige opskrift, nævntes ikke. Man kan sige, at de den dag gøres i en multikulturel eller snarere multireligiøs version, der ikke er ekskluderende. De serveres sammen med frugt og chips ved den stående buffet i vandrehallen i Rådhuset, men der er intet fællesskab omkring måltidet, ingen der skåler eller præsenterer pandekagerne. Selvom de er ceremonielle, får pandekagerne således ikke den virkning, de er tiltænkt. En lille pige siger højt til sin mor: 'Mor, hvorfor skal vi stå op og spise?' For hende fungerer buffeten ikke symbolsk som fælles måltid. Selvom måltidet er mere overdådigt end kaffe og en småkage, får det altså ikke nogen særlig virkning.

Ligesådan stod mange ved buffeten på Stockholms Stadshus lidt alene og spiste, idet de fleste ikke havde fået lov at få pårørende med ind til ceremonien af hensyn til den begrænsede plads. Enkelte påpeger også paradokset i, at der var særlige børnetallerkner, når man nu ikke måtte med-

bringe sine børn (hvilket en del dog alligevel gjorde). En enkelt fremhævede i interviewet, at hun ikke brød sig om maden, men at det måske bare 'var hendes smag'. Man kan sige, at det at maden ikke var velbekendt og værdsat, gjorde, at hun føler sig lidt udenfor, og dermed føler en 'othering' eller fremmed-gørelse af hendes smagsløg. For andre deltagere ved samme ceremoni er den gode mad noget af det, der fremhæves som med til at gøre ceremonien vellykket. Pointen er, at det ikke så meget er maden i sig selv, men den måde den indtages, smages og dermed gøres på, der er afgørende for den måde, mad og drikke er med til at gøre ceremonien for den enkelte. Denne flerhed i måder at gøre den samme mad og drikke på betyder, at måltidet som helhed bliver heterogent og multipelt.

Kun ved en enkelt af de ceremonier, som jeg har deltaget i, udnyttedes måltidets potentiale som skaber af fællesskab/community. Det var på Lunds Rådhus, der også var en af de mindste ceremonier, hvor alle blev bedt om at hente et glas, hvorefter man skålede og råbte et fir-foldigt leve for Sverige. Dette måltid var samtidig gennemsyret af de nationale farver: der var gule og blå servietter, 'gule drikke' (juice, cider, hvidvin) og gule chips (osterejer etc.). Der var ingen referencer til andre kulturer i spise eller drikke eller hensyn til andre religioner i form af fravalg af servering af alkoholiske drikke. Hvis man, som det kendte helseslogan siger, 'bliver hvad man spiser og drikker', er serveringen her en måde at gøre de nye medborgere i en gul og blå version.

Statsborgerskabets erindringsgenstande

Et element ved alle de observerede ceremonier er, at der er gaver til de nye statsborgere, som de kan tage med hjem som minde eller symbol på den nye identitet. Der er

dog meget forskel på gavernes størrelse og mængde, og ikke mindst på den symbolske tyngde, de gøres med i kraft af måden, hvorpå de overdrages til modtageren. Ofte er overrækkelsen af gaver bundet sammen med, at den ny statsborger får 'sit individuelle øjeblik', ved at man som i Storbritannien og Australien sammen med sit 'citizenship certificate' får en bærepose (gerne i holdbart tekstilmateriale) med lokalområdets navn og logo, indeholdende informationsmateriale om lokalområdet, kuglepenne og andet, samt eventuelt gaver til børnene. Som nævnt arrangeres der ved de britiske og australske ceremonier ofte en fotografering af den enkelte i et opstillet overdragelses-øjeblik, holdende sit certifikat foran sig, samt et gruppefoto, som man kan købe straks efter ceremonien og tage med hjem.

Ved de to svenske ceremonier fik man et mindebevis for deltagelsen i ceremonien,

der i udformning ligner et certifikat, men ingen juridisk betydning har. Her lægger man sig således tæt op ad de obligatoriske ceremonier, dels ved at mindebrevet er udformet og underskrevet til den enkelte med navns nævnelse, dels ved at overdragelse ofte foregår lige så ceremonielt som ved de egentlige statsborgerskabscertifikater: individuelt, med håndtryk og fotoopstilling. Ved ceremonien i Oslo var overrækkelsen af en specialfremstillet gavebog fra den norske stat *Velkommen som ny statsborger* med fortrykt underskrift af kongen også individuel og fulgtes af et håndtryk, idet de nye statsborgere i en lang række kom op på scenen og overrakte bogen.

Ideen med disse gaver er dels at give information, dels at give et håndgribeligt minde om dagen. Man kan sige, at de udgør mulige erindringsgenstande (Otto 2005), idet oplevelsen af ceremonien indskrives i genstanden og genstanden, således

*Socialdemokratiets tag-selv-
bord med gaver i 2007.
Fotograf: Tine Damsholt.*

er med til at forme mindet. I Danmark har man som nævnt ingen individuelle elementer og ingen ceremoniel overdragelse. Man lægger informationsmateriale og pins, kuglepenne, nøgleringe etc. med logo frem på borde, så de nye statsborgere selv kan forsyne sig. Spørgsmålet er, om et sådant tag-selv bord giver den samme fornemmelse af gavegivning? Selvom det ikke ekspliciteres, er det klart, at de nævnte ceremonielle uddelinger af gaver indskrives i gavegivningens universelle forventning om reciprocitet (Mauss 1950/1990). De nye statsborgere får gaver og forventes at give loyalitet og tilhørsfølelse tilbage til lokalsamfundet til gengæld. Den ceremonielle gaveudveksling udspiller dette symbolsk, idet de nye statsborgere ved edsaflæggelsen og den udviste taknemmelighed og modtagelse af gaven symbolsk 'gør' deres loyalitet.

De danske tag-selv-borde giver næppe den samme materialisering af ceremonien og dens hensigter, som de ceremonielt overrakte gaver giver. Således efterlyser enkelte af de danske deltagere da også en mere 'bevis-agtig' genstand:

Det er fint nok, at man laver sådant et fællesarrangement. Men jeg troede, at der var sådan lidt mere i det. Man kunne for eksempel udlevere den danske grundlov i dag til dem, der var mødt op. Sådan et eller andet, så man kunne se, at man havde deltaget i dagen, ikke? Det mangler der bare, sådan et eller andet, så man kan se, at man havde været der, ikke? Det kunne de godt have gjort. Der kommer trods alt nogen helt fra Jylland af, ikke også? (Interview Christiansborg, marts 2006).

Informanten ser således gaveuddeling i et reciprok perspektiv: de nye statsborgere er kommet og har dermed vist deres velvilje

ved for egen regning at rejse langt, men får ikke et materialiseret og håndgribeligt bevis på denne 'gaveudveksling'. Grundloven lå faktisk fremme på et af tag-selv bordene, men det er tydeligvis ikke det samme. Det er ikke bare det at kunne tage grundloven med hjem, det skal være en speciel version af grundloven: den skal være givet eller gjort som gave. Gaven kan dermed materialisere deltagelsen i en genstand, man kan tage med hjem og fremvise. Både for en selv i en mindepraksis, men også over for andre, idet gaven hermed gøres som erindringsgenstand. Gaven kan virkelig-gøre deltagelsen i ceremonien.

De færreste af mine informanter nævner dog gaverne som det bedste ved ceremonien – undtagen børnene. De adspurgte børn nævner derimod ofte beværtning og gaver som det vigtigste og bedste ved ceremonierne. I Brent får man således ud over certifikatet en medalje i gyldent metal med indskriften: 'Celebrating our cultural diversity'. Den ligger i en rigtig smykkeæske, mørkeblå og med mørkeblåt fløjlsfor med udstanset fordybning til medaljen. Da jeg spørger en ny statsborger og hans to sønner om deres oplevelse af ceremonien, giver de alle tre udtryk for stor tilfredshed. Faderen er lettet, fordi han og hans sønner endelig har opnået britisk statsborgerskab, den ene søn er glad, fordi han får en fridag fra skolen, mens den sidste begrundes med tilfredshed med ceremonien med at 'der var medaljer'.

Medaljer er formodentlig i barnets øjne primært kendt fra sportsverdenen som noget, der gives for en fornem præstation. Medaljen materialiserer måske en form for 'verdensmesterskab i statsborgerskab' for drengen. For arrangørerne i Brent symboliserer medaljens indskrift snarere, at man i Brent gerne vil være britisk mester i multikulturalisme og statsborgerskabsceremoni-

er, idet der er nogen konkurrence mellem de enkelte lokalområder om at lave de bedste ceremonier. Det handler her ikke om at afgøre, hvad der er den rigtige version, men tværtimod at trække frem, at oplevelsen af gaverne er forskellig. Oplevelsen af ceremonierne er forskellig fra ceremoni til ceremoni og fra deltager til deltager, idet ceremonierne og de enkelte elementer og materialiseringer gøres multipelt.

En både kold og varm modtagelse – inklusion og eksklusion

I forlængelse af ovennævnte analyse må statsborgerskab, som det materialiseres ved de behandlede ceremonier, forstås som en kompleks, heterogen og uafsluttet proces. Statsborgerskab praktiseres og materialiseres ved ceremonierne på en lang række forskellige og også modsatrettede måder. Det centrale har været, at der ikke analytisk er blevet gjort forskel på humane og non-humane involverede, de har alle været med til at *gøre* den konkrete begivenhed. Flag, nye statsborgere, prominente politikere, mad og drikke, arrangører, lokaler, lyde, lugte, blomster og andre genstande konstitueres således gensidigt og processuelt i heterogene og multiple versioner. De enkelte versioner er oftest sammenfiltret med hinanden, og kulturhistoriske forforståelser er en central dimension i denne sammenfiltrering af de konkrete versioner. I den forstand må statsborgerskab studeres i sin heterogenitet som ontologier, der altid er uafsluttede og genereret i processer af praksisformer sammenfiltret i lokale koreografier.

Ceremonierne gøres både i kraft af intentionelle og ikke-intentionelle praksisser. Det er dels de intenderede politiske signaler, der gøres ved ceremonierne i form af politikernes taler og arrangørernes tilrette-

lagte scenografier, koreografier, gaver etc. Imidlertid gøres det tilrettelagte på mange forskellige måder af de deltagende, og de er i høj grad selv med til at gøre ceremonierne, som de selv synes, de skal være. De nye statsborgere er ikke blot passive og objektiverede ved ceremonierne, men i ligeså høj grad aktive og subjektiverede. Ligesådan er de ikke-menneskelige elementer medkonstituerende for ceremonien. Ikke blot som de udvalgte fysiske rammer, men også den måde, de ikke-intenderet eller vilkårligt gør sig i på dagen. Vejret er fx en helt central aktør i mange af de ceremonier, der afholdes udendørs eller i telte. På Christiansborg Slot i marts 2006 blev første del af ceremonien afholdt i et stort telt, og vejret var på dagen bidende koldt, hvorfor hovedindtrykket for de fleste var præget af den fysiske oplevelse af at fryse. En informant omtalte det direkte som 'en kold modtagelse'. Ligeså god og varm viljen hos arrangørerne var, og ligeså varm velkomsten af de nye statsborgere var i talerne, ligeså meget gjorde det danske vejrlig ceremonien i en kold version, der konkret blev sammenfiltret med den intenderede varme version. Denne ceremoni var således både varm og kold.

Ceremonierne er ikke blot heterogene i sig selv, men selvfølgelig også sammenfiltret med de lokale, nationale og transnationale kontekster, de indgår i. Ceremonierne og den måde, de gøres på, kan ikke forstås uden den integrationspolitik og indvandrerdébat, de er del af, selvom dette ikke har været muligt at redegøre for indenfor denne artikels rammer. I forbindelse med de danske ceremonier har jeg ofte fra nye statsborgere, deres pårørende og danske politikere hørt, at man her så 'det Danmark, vi gerne så mere af'. For mange opleves det, som om staten ved ceremonierne gøres i en multikulturel og inklude-

rende version, i modsætning til, hvad man ofte møder i den danske indvandrerdebat, Muhammed-krise og den førte indvandringspolitik. Men i denne oplevelse af, at den danske stat gøres i en inkluderende version, er de mere fremmedfjendske stemmer i den politiske debat dermed også til stede som et implicit modbillede eller noget, der lægges en indirekte afstand til. Xenofobien fungerer således som manifest fraværende, som en del af heterogeniteten og flertydigheden ved ceremonierne og dermed som en del af det, der gøres.

Ligesådan indgår ceremonierne i en større målestok i den måde, migration, statsborgerskab og nationalitet gøres i den enkelte stat og blandt vestlige stater generelt. Imidlertid er det som fremhævet svært at give en kort vurdering af, hvordan de bidrager til denne gøren. Som fremhævet modtages de positivt af mange, på den anden side er der til de nordiske ceremonier mange, der af den ene eller anden grund ikke tager mod invitationen. Og de er med deres fravær også med til at gøre statsborgerskab, ligesom de nye britiske statsborgere, der er tvunget til at deltage i en ceremoni for at få statsborgerskab, men som tydeligvis gennemfører det med et minimum af engagement: uden pårørende, konstant talende i mobiltelefon, inden det går i gang, og på vej ud ad døren, så snart det er forbi.

Ceremonierne gøres både af de(t) fraværende og de(t) nærværende og af alle de mellemvarianter herimellem fra det dominerende, engagerede over det ironiske, diskrete til det kritiske og negative. I integrationsperspektiv og som skabende af loyalitet er ceremonierne således ikke entydige. De rummer som fremhævet både inkluderende og ekskluderende dimensioner, de både inddrager og fremmedgør de nye statsborgere, og disse versioner er sammen-

filtret. Hvorvidt de virker efter hensigten, er således ikke muligt at vurdere entydigt. Men at de *virker* og *gør* interessante og nye materialiseringer af statsborgerskab, er der ikke tvivl om.

Noter

1. Dog må man i Danmark underskrive en erklæring om troskab og loyalitet overfor det danske samfund og at ville respektere dansk lovgivning og retsprincipper i forbindelse med ansøgning om dansk statsborgerskab.
2. Et indtryk af en del af ceremonierne får man i publikationen *Du gamla, du nya. Sveriges kommuner välkomnar nya medborgare*. Integrationsverket 2002. Her gives også en retrospektiv begrundelse.
3. Ordlyden er: 'Som norsk statsborger lover jeg troskab til mitt land Norge og det norske samfunnet, og jeg støtter demokratiet og menneskerettighetene og vil respektere landets lover'.
4. En performativ vinkel er ikke kun fremherskende i kønsforskningen, men også inden for folkloristik og antropologi i relation til ritualer, hvor man trækker på teatrets metaforer. Ligesådan er en performativ vinkel fremherskende i megen nyere 'material culture studies'. Denne artikel trækker primært på inspirationen fra kønsforskningen kombineret med en ny forståelse af materiel kultur, sådan som den forenes indenfor den performative vending indenfor ANT-feltet.
5. Bruno Latour er den absolutte hovedperson i denne tradition.
6. Det danske sprog er mere ordfattigt end det engelske. Verbet 'gøre' vil i artiklen anvendes som oversættelse af de engelske ord 'do', 'enact' og 'perform'.
7. Christiansborg Slot marts 2006 og april 2007, Københavns Rådhus 5. juni 2006. Lunds Rådhus 6. juni 2006, London Borough of Hackney oktober 2006, London Borough of Brent november 2006 og februar 2007, Oslo Rådhus 17. December 2006, Sydney 26. Januar 2007, Stockholms Stadshus 6. juni 2007. For en mere oversigtsmæssig opbygget artikel om de nordiske ceremonier se Damsholt, Nord Nytt in press.
8. London Borough of Brent og London Borough of Hackney er begge meget indvandreretætte lokalområder i London.
9. Ved ceremonien i 2007 var der dog brede røde og hvide striber i teltvæggen bagved scenen, hvorfor de nationale farver var tilstede.
10. I protest mod karikaturtegninger af profeten Muhammed bragt i den danske avis *Jyllands-posten*, samt den danske regerings uvilje mod at

- sige undskyld, var der demonstrationer og afbrænding af danske flag i en lang række muslimske lande i de første måneder af 2006.
11. Generaliseret svensk folkedragt skabt i 1902. Den dragt, der blev båret ved ceremonien, var en ny model i bomuld købt i Arlanda.
  12. For en mere udbygget version af denne kulturhistorie og forståelse se Damsholt 2000 og 2004.
  13. Michel Foucault lægger da også i sine disciplineringsanalyser vægt på tableauet som en af disciplinens fire store metoder. Tableauet er klassifikationens, inddelingens og synlighedens kunst, hvor den enkelte udskilles fra hobens ukontrollerede masse (Foucault 1975/1977, s. 148, 149, 167).
  14. I *The Companion Species Manifesto* (2003) bruger Haraway ordet 'Prehensions', der betyder noget i retning af 'at gribe ind i hinanden' eller sammen voksninger. Her har jeg forsøgsvis oversat det til sammenfiltringer.
  15. For en mere udviklet argumentation for de kulturhistoriske dimensioner i ceremonierne se Damsholt: "Making Citizens – on the genealogy of citizenship ceremonies", (in press).
  16. Baggrunden for følgende analyse af det højtidelige eller sekulært sakrale som en central del af ceremonierne henter sin inspiration fra Moore og Myerhoffs *SecularRitual* (1977).
  17. Bl.a. renaissancestykket 'Greensleeves'.
  18. Tak til Maja P. Frykman for at gøre mig opmærksom på soundscapets nationale kvalitet ved spontant ved lyden af grædende børn ved medborgerskabsceremonien på Lunds Rådhus at udbryde: 'A very Swedish Soundscape'.
  19. Termen 'danske sange' refererer i dansk sammenhæng ikke blot til dansksprogede sange, men nærmere til fædrelandssange af nationalromantisk tilsnit, sådan som de blandt andet indgår i *Højskolesangbogen*.

Referencer

- Bellamy, Richard og Dario Castiglione 2008. "Beyond Community and Rights: European Citizenship and the Virtues of Participation". I: Per Mouritsen og Knud Erik Jørgensen (eds.): *Constituting Communities. Political solutions to cultural conflict*. Palgrave (in press).
- Butler, Judith 1993. *Bodies that matter. On the Discursive Limits of "Sex"*. London, Routledge.
- Connor, Steven 1997. "The Modern Auditory I". I: Roy Porter (ed.): *Rewriting the Self. Histories from the Renaissance to the Present*. London, Routledge.
- Cussins, Charis 1996. "Ontological Choreography". *Social Studies of Science* 26: 575-610
- Damsholt, Tine 2000: "Being moved". *Ethnologia Scandinavica*, vol. 29, p. 24-48.
- Damsholt, Tine 2004. "Følelser og subjektivering. Et fædrelandskærligt eksempel". *Tidsskrift for Kulturforskning*. Nr. 2, s. 5-28.
- Damsholt, Tine 2007. "At gøre Folk – Nordiske statsborgerskabsceremonier i det 21. århundrede". *Nord Nytt* (in press).
- Damsholt, Tine 2008. "Making citizens – on the genealogy of citizenship ceremonies". I: Per Mouritsen og Knud Erik Jørgensen (eds.): *Constituting Communities. Political solutions to cultural conflict*. Palgrave (in press).
- Foucault, Michel, 1975/1977. *Surveiller et Punir/ Discipline and Punish. The birth of the prison*. Paris/London: Editions Gallimard/Allen Lane.
- Hansen, Mogens Herman 2007. *Den moderne republikanisme og dens kritik af det liberale demokrati. Historisk-filosofiske meddelelser 100*. Det Kongelige Videnskabernes Selskab.
- Haraway, Donna 1991. *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature*. New York, Routledge.
- Haraway, Donna 2003. *The Companion Species Manifesto. Dogs, people, and significant otherness*. Chicago, Prickly Paradigm Press.
- Hunt, Lynn 1984. *Politics, culture, and class in the French Revolution*. Berkeley, University of Chicago Press.
- IMDi 2006. *En veileder til bruk for*

- Fylkesmannen. Statsborgerseremoni for nye norske statsborgere.* IMDi Rapport 5. Integrationsverket i Sverige 2002. *Du gamla du nya. Sveriges kommuner välkomnar nya medborgare.* Integrationsverket.
- Landes, Joan B. 1999. "Køn og forskel i forskningen om den franske revolution". *Den jyske Historiker* 85.
- Law, John 2002. "On Hidden Heterogeneities: Complexity, Formalism, and Aircraft Design". I: John Law and Annemarie Mol (eds.): *Complexities. Social Studies of Knowledge Practices.* Durham N.C., Duke University Press.
- Law, John 2004. *After Method. Mess in social science research.* London, Routledge.
- Mauss, Marcel 1950/1990. *Essays sur le Don/ The Gift.* London, Routledge.
- Mitchell, Jon P. 2006. "Performance". I: Christopher Tilley (ed.): *Handbook of Material Culture.* London, SAGE.
- Mol, Annemarie 2002. *The body multiple: ontology in medical practice.* Durham N.C., Duke University Press.
- Moore, Sally F. & Barbara G. Myerhoff (eds.) 1977. *Secular Rituals.* Amsterdam, Van Gorcum.
- Mouritsen, Per 2008. "Political Responses to Cultural Conflict: Reflections on the Ambiguities of the Civic Turn". I: Per Mouritsen and Knud Erik Jørgensen (eds.): *Constituting Communities. Political solutions to cultural conflict.* Palgrave (in press).
- Otto, Lene 2005. "Materialitet, identitet og erindring". I: Minna Kragelund og Lene Otto (red.): *Materialitet og dannelse. En studiebog.* København, Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag.
- Outram, Dorinda 1989. *The Body and the French Revolution. Sex, Class and Political Culture.* New Haven, Conn., Yale University Press.
- Schafer, R. Murray 1994. *The Soundscape our sonic environment and the tuning of the world.* Rochester, Destiny Books.
- Van Gennep, Arnold 1909/1977. *The Rite of Passage.* London, Routledge.